

IV. Sammenligning mellem Udkastet og den endelige Redaction af samme, navnlig Kirkeforfatningen.

Naar man samler, hvad vi hidtil have betragtet i det Enkelte og meest med Hensyn til Kilderne, hvorfra Lovforslagene ere hentede, og man mere fæster Opmærksomheden paa Værket som en Heelhed og den Aand, der gaaer igjennem det, synes det danske Udkast at have umiskjendelige Fortrin for alle de tidligere Lovarbeider af denne Art. Dets systematiske Anlæg er ovenfor paaviist, og det er fastholdt, hvor den senere Omdannelse har udvidsket det (i Capitlet om Ordinationen) eller gjort Brud derpaa¹⁾, medens det eneste Tilfælde, hvori vi vilde savne det, er den Sammenblanden af Præsternes Underholdning og Kirkernes Formue og Fattigvæsenet, der finder Sted i det 4de Stykke, men dette var en fælleds Mangel ved alle den Tids Kirkeordninger. Den dogmatiske Forklaring, der er stillet foran de fleste Afsnit, er et smukt Vidnesbyrd om Forfatternes theologiske Aand og giver det formelle Lovindhold ligesom en høiere Indvielse. En levende Nidkjærlighed for practisk christelig Lære og Gjerning giver sig mangt et Sted smukke Vidnesbyrd, og udtaler sig oftere i fyndige og lærerige Pastoralanviisninger; den senere Bearbejdelse har endog forøget det gode Indhold i denne Retning. Igjennem det hele Værk gaaer der en ædel og mild christelig Tone, der ikke sjælden er blevet skærpet i den senere Bearbejdelse baade ved Udfald mod det Catholske og ved nye Lovbestemmelser. Saaledes havde

¹⁾ At f. Ex. en Lov om Tiggermunkenes Forjagelse er kommen til at staae i det samme Capitel, er kun foranlediget af Forfatterne, thi de havde andraget paa, at de ikke maatte prædike eller tilstedes dertil af Præsterne.

Forfatterne henstillet den evangeliske Fordring, at de, som ville berettes, skulle annamme Nadveren under begge Skikkelser; den senere Bearbejdelse tilføjede, at de, som ikke vilde lade sig overbevise i tre Maaneders Tid og ved Andres Exempel, skulde agtes for forhærdede og forstokkede mod Christi Indstiftelse ¹⁾. Forfatterne havde kun andraget paa, at det maatte forbydes Tiggermunke at streife om og prædike og Præsterne at tilstede dem til Prædikestolen; men den senere Bearbejdelse indsatte Loven om deres Uddrivelse med Undtagelse af Gamle og Svage, som saa dog skulde aflægge Kappen og Hætten ²⁾. Forfatterne havde kun beklaget, at saa mange onde Bøger udkom, og advaret Præsterne imod dem; den senere Bearbejdelse tilføjede Censurlovene ³⁾.

Kun i eet Punct var det oprindelige Udkast strængere, end Ordinantsen blev, nemlig i Kirketugten. Forfatterne have været nær ved at betragte Synden som Ophævelse af Daaben, saa at de sagde, at den, der fik Absolution, blev indsat i den »Rettighed, han havde før under Daaben« — men disse Ord udstrøges ⁴⁾. De havde skrevet, at man skulde holde fast ved Ban i denne sidste Tid, »ihvordan Kirken er«. De sidste Ord, som udtale et Suk efter et reent Samfund, bleve udeladte ⁵⁾. De forudsatte, at offentlig Poenitents før Absolution kunde finde Sted en længere Tid ⁶⁾; de havde paa flere Maader gjort Anvendelse af den Grundsætning, at Præsten skulde benytte sin Nøglemagt til at afholde fra Nadveren, saaledes at denne forbeholdtes de sande Christne (»den hører aleneste de Christne til«, *credentium est*); de havde saaledes skrevet, at naar Nogen havde faaet Absolution i privat Skriftemaal,

¹⁾ Udkastet S. 79.

²⁾ Smst. S. 85.

³⁾ Den lat. Ordinants fol. 55.

⁴⁾ Udkastet S. 77.

⁵⁾ Smst. S. 86.

⁶⁾ Smst. S. 94 L. 2 f. n. Ordene bortfaldt ved den senere Redaction.

skulde han ikke derfor stedes til Nadveren, men skulde baade forhøres i sin Christendoms Kundskab og bedømmes efter hans Levnet; »thi De, som sige sig at troe og ere dog af aabenbare Laster berygtet«, skulde holdes fra Nadveren, indtil de »med aabenbare Tegn beviste sig at føre et andet Levnet«. Men hele denne sidste Betingelse blev udslettet, saa at de, som havde faaet Absolution, skulde tilstedes, saafremt de alene kunde svare i Overhøringen, aldeles som i Luthers Form. missæ, og dersom de ikke kunde det, tilføier den latinske Ordinants endda, at det kun maae tilkjendegives dem at afholde sig fra Nadveren i lønligt Skriftemaal, for at der ikke skal tilføies dem Beskjæmmelse ved at afvises offentlig for Alteret¹⁾. Ligeledes havde Udkastets Forfattere opstillet som almindelig Regel, at Præsten skulde afvise dem, »som ikke lode medfølge i deres Levnet det, som de i Overhøringen havde bekendt«; den latinske Ordinants tilføier her: »dog i lønligt Skriftemaal«²⁾. Man seer her en Tendents til at drage Spørgsmaalet om Altergang over i den private Sjælesorgs Sphære, saaledes som det ogsaa alene betragtes i Bugenhagens egne Kirke-Ordinantser, hvor der bestandig vendes tilbage til det Synspunct, at Præsten bør forhindre, at Nogen nyder Sacramentet uværdig sig selv til desto større Fordømmelse, endog naar Afviisningen er declareret under Form af den forhærdede Synders Banlysning³⁾. Men uagtet denne Tendents, er der alligevel i den danske Kirke-Ordinants blevet staaende Meget, som gaaer ud fra den oldchristelige Kirketugts Standpunct: der tales om Synderens Forligelse med den hellige Kirke, med »Meenheden«; der tales om den hellige Kirkes Fortørnelse og om den Dom, som Prædikerne paa Meenhedens Vegne have

¹⁾ Udkastet S. 77—78 sml. med den latinske Ordinants fol. 17 (Krag Ann. p. 42).

²⁾ Udkastet S. 79, sml. lat. Ord. fol. 18—19.

³⁾ Den brunsvigske Kirke-Ordinants hos Richter 1, 111 og 112 (om Skriftemaal og Ban).

forkyndt, Kirkens moderlige Riis, og det udtales som almindelig Grundsætning, at Synder, som vitterlige ere, skulle aabenbare forlades, saaledes som Formen for aabenbart Skriftemaal efter Manddrab foreskriver ¹⁾. I Henhold dertil paalægges det Præsten, at han skal holde fra Nadveren ei blot de formeligen Bansatte, men ogsaa dem, som hænge ved noget vitterligt Kjætter, og alle dem, som leve i aabenbare Laster, allermeest Guds Ords Forhaanere og Foragtere (hvorefter — efter Ordinantsens sunde practiske Aand — forstaaes dem, som foruden al Gudsfrygt saaledes synde og vide dog Meget med store Ord at blabre om Evangelio), og dertil knyttes endelig den Anordning, at det to Gange aarlig skal forkyndes fra Prædikestolen, hvem der saaledes skulle afholdes, — Alt saadanne Bestemmelser, der bebude en Kirketugt, som skal gaae ud paa at værne om Menighedens Ære og forøge Vidnesbyrdets Kraft i Samfundet. Vi skulle ikke her gaae videre ind paa Kirketugts følgende Historie, og for Kirke-Ordinantsens Vedkommende er vort Formaal naaet ved den Bemærkning, at alt dette blev staaende i Loven; men jeg kan dog ikke undlade at tilføie, at i Anvendelsen synes den ovennævnte Tendents at have vundet mere og mere Magt over disse Lovgivningens Antydninger; thi da Ordinantsens Forskrift om Tilstedelse til Nadveren efter 20 Aars Forløb gjentoges af de forsamlede Biskopper paa Synoden i København 1555, sammenblandede man hemmelige og aabenbare Synder og gav hele Opregningen af de uværdige Gjæster den Form, at disse skulde vogte sig selv, at de ikke gik til Herrens Bord sig selv til desto større Fordømmelse, medens Præstens Pligt at holde dem borte ikke fremhæves mere ²⁾. Den offentlige Poenitens blev da kun

¹⁾ Udkastet S. 77, 78, 86.

²⁾ Krag Chr. d. 3, 2 D. S. 250—51 (og Supplem. S. 50) Efter Opregning af dem, som „hemmelig eller aabenbare“ leve i grove Laster, saasom Trolldkarle, (som Kirke-Ordinantsen ikke nævnede)

tilbage, hvor egentlig Banlysning fandt Sted, eller ved de Overtrædelser, som ogsaa bleve trufne af den verdslige Arm eller ifølge positive Bestemmelser af denne skulde medføre saadan kirkelig Æresstraf tillige.

Den største Afvigelse fra det oprindelige Udkast fik Kirke-Ordinantsen ved den senere Bearbejdelse i Henseende til Kirkeforfatningen. Ikke alene manglede Udkastet adskillige Ting, som maae ansees forglemte, baade paa Kirkens og paa Skolens Omraade, saasom Herredsprovsternes Valg, Landsbydeguenes Forpligtelse til at undervise i Børnelærdommen, Lærernes Beskikkelse ved de lærde Skoler; disse Mangler bleve nu afhjulpne ved Tilføielser dels i den Redaction, som det haandskrevne Exemplar udviser i sine Rettelser¹⁾, dels først ved en følgende, som den latinske Ordinants udviser²⁾; de tvende sidstnævnte Stykker ere noie formede efter den pommerske Kirchen-Ordnung 1535, der overhovedet først synes at være kommen til Anvendelse ved den senere Bearbejdelse af Kirke-Ordinantsen. Men af langt mere indgribende Betydning ere de store Omarbejdelser, der have fundet Sted i Afsnittet II, 9 om Ordination, og i Cap. IV og V om Præsternes Underholdning og den geistlige Øvrighed³⁾.

Udkastets Forfattere havde foreslaaet, at der skulde være en Superintendent i hvert Stift, og en af dem skulde indtage en øverste Plads, „en øverste Superintendent“, men dog uden anden særlig Embedsmyndighed, end

Manddrabere, Hoerkarle, Skjørlevnere, Ruffere, Tyve, Røvere, Aagerkarle, Bedragere, Uredelige i Handel, Løgnere, Skjændegjæster, Drankere o. s. v. hedder det om dem alle: „disse og andre flere skulde vogte sig, at de ikke gaae til Christi Legemes og Blods Sacrament og annamme det sig til evig Død og Fordømmelse“.

¹⁾ Udkastet S. 106 og 111.

²⁾ Provsternes Valg blev saaledes ubeqvemt indskudt i den rituelle Deel af Ordinantsen i Capitlet om Ordination (Udkastet S. 81).

³⁾ I Udkastet er Capiteltallet V glemt S. 110 — et lille Tillæg til Beviserne for, at det forefundne Manuskript kun er Afskrift og ikke Kongens Exemplar.

at dømme i en anklaget Superintendents Sag. De skulde vælges af fire Valgmænd af menige Brødres Forsamling og stadfæstes af Kongen, saafremt han bifaldt Valget. Deres Embede skulde, som det synes, med Undtagelse af den første ordnende Visitats i Forening med Lehnsmanden, meest bestaae i at raade, dømme og styre, prøve dem, der kaldtes til Præstekald, holde to aarlige Præstemøder, ved hvilke de skulde prøve og vejlede Præsterne, og i det Hele drage Omsorg for Lærens Reenhed og al kirkelig Embedsgjerning¹⁾. Under dem skulde der være en Provst i hvert Herred, som skulde have sin Underholdning af sine Visitatser, og hvem det egentlige Visitationsembede og Tilsynet med Menigheder og Præster saavel som Kirkernes Forvaltning paalaae²⁾; de skulde ogsaa ordinere (o: indføre) Præsterne og foretage denne Handling i den samme Kirke, ved hvilken Ordinandus blev beskikket, Alt dette efter en Forskrift, som er ordret optaget af den hamborgske Kirke-Ordinants³⁾.

I denne Forfatning gjorde den første Redaction (i det rettede Udkast) allerede nogle Forandringer, hvoraf een meget betydelig; den hævede den øverste Biskop eller den øverste Superintendent over de andre, idet det overdroges ham at prøve dem, der valgtes til Superintendenter, og præsentere dem for Kongen; ligeledes skulde han udstede Confirmation for de Kaldede, som vare overhørte af den locale Superintendent og af Kongens Lehnsmand skulde indstilles til ham, eller, naar Adelen havde kaldet, af Biskopperne sendtes til ham, »paa det at ulærde Sognepræster ikke skulde tilskikkes til Sjælenes Fare og Vaade«⁴⁾. Han

¹⁾ Udkastet S. 110 og 113.

²⁾ Smst. S. 110, 111—112, 113 (82).

³⁾ Smst. S. 82—83.

⁴⁾ Smst. S. 114, 84 og 104. Det fortjener mulig at bemærkes, at denne Motivering kun forekommer, hvor der er Tale om Adelen Kaldsret (104), som om man befrygtede, at den locale Biskop ikke skulde være fri nok i sin Forkastelsesret lige overfor disse.

vilde saaledes blive en øverste Tilsynsmand, en Conservator for den rene Lære og øverste Dommer, og dette Embede kunde neppe forudsættes at skulle forbindes med et localt Bispedømme. I Provsteembedet gjordes kun den Forandring, at Provsten skulde selv være Præst og faae fornødent Tillæg samt 1 Mark af hver Kirke¹⁾. Men dette øverste Superintendentur (der iøvrigt i mange Punkter minder om det Forhold mellem Amtssuperintendenter og den protestantiske Biskop i Pommern, som Bugenhagens pommerske Ordinants udviser²⁾) forsvinder ligesaa hurtigt, som det kom tilsyne: i den latinske Ordinants ere alle Biskopperne lige, enhver confirmerer sine Præster, og en Nabobiskop prøver og ordinerer den ny Valgte. Blev man bange for et fornyet Erkebispedømme? eller fandt man Danmarks Stifter for store til at behandles som tyske Amter? vi vide det ikke. Men mærkeligt er det, at denne Tanke om en Oversuperintendent, som allerede de evangeliske Prædicanter i Andragendet 1536 havde fremsat³⁾, dog forplantede sig, saaledes at Sjællands Biskop ofte blev kaldet Archiepiscopus⁴⁾. Deslige Forandringer og Tillæg ere tildeels som en Instrux for de nye Superintendenter: deres Embedsgjerning blev betydelig udvidet, aarlig Visitats paa budet, Omsorg for de Fattige. De øvrige Forandringer og Tillæg i denne Deel af Kirkeforfatningen som den latinske Ordinants viser, gaar for største Delen ud paa at

¹⁾ Udkastet S. 110.

²⁾ Richter 1, 250—51.

³⁾ Min Diss. Reformantes et Cathol. p. 187, Art. 5: „een drabelig Mand af dem over dem alle over det hele Rige med fuld Magt at raade regjere og reformere Præsterne og Prædicanterne i aandelige Sager efter den guddommelige Skrift“.

⁴⁾ Heiberg Palladius (Theol. Tidsskr. 4 Bd.) S. 22 og Baden Afhdl. 3 D. S. 124—25 og Becker Samlinger til Danm. Hist. under Fred. 3, 1 D. S. 205, hvoraf sees, at Ped. Palladius, Poul Madsen 1583, Resenius 1635 og Hans Svane 1660 (før den kgl. Udnævnelse) stundom kaldtes Erkebiskopper.

drage Biskopperne dybere ind i den kirkelige Gjerning og Livets Bevægelse; de skulle prædike i Stiftet, visitere aarlig Kirker og Skoler, afsætte uduelige Præster, antage sig Fattigforsørgelsen o. m., hvilket ogsaa har foranlediget Forfatterne af dette Stykke til at bemærke, at »de ikke kaldes til en canonicalsk Lediggang, men til stort Arbejde«, og at udbryde: »hvo er duelig til dette«? De to Præstemøder bortfaldt ved disse Bestemmelser, hvorimod al Ordination tillagdes Biskopperne og henlagdes til Stifts-staden; tillige fastsattes deres Løn, Bispevalget blev forsaavidt forandret, som det overdroges til Kjøbstedpræsterne alene at udmelde de fire Valgmænd, og en særlig Bispeordination (ved en Nabobiskop) blev indført. For Provsteembedets Vedkommende blev kun den ene Bestemmelse tilføiet, at Provsten skal vælges af Herredspræsterne i For-ening med Biskoppen. Alt dette er affattet i en Tone og Stil, der mærkelig contrasterer med det oprindelige Udkasts rolige og ordnede Tankegang (hvorom nedenfor).

Hvad Præsteembedet angaaer, var det vigtigste Punct i Henseende til Kirkeforfatningen, Præstekaldelsen, holdt temmelig uklart og ubestemt i det oprindelige Udkast. I Afsnittet om »hvorledes Kirkens Tjenere skulle tilskikkes« var egentlig kun meent Ordinationen, som baade Indledningsordene og Pladsen i Lovudkastets ceremonielle Deel give tilkjende. Imidlertid havde Forfatterne dog der anbragt eet Andragende med Hensyn til Kaldelsen; da de nemlig erkjendte, at en kongelig Stadfæstelse var ønskelig for at støtte Præsternes Myndighed, efterat det gamle Bispedømme var bortfaldet, anholdt de om, at Kongen vilde befale sin Lehnsmænd »uden al Gjensigelse« at stadfæste de Sognepræster, der præsenterede sig med Biskoppens Brev, idet de frabade sig Kongens umiddelbare Stadfæstelse ¹⁾; og dette gav Anledning til, at den yderligere Lovgivning

¹⁾ Udkastet S. 84—85.

for Kaldelsen fik Plads paa dette lidet bekvemme Sted. Ligeledes havde de i Capitlet om Præsternes Underholdning berørt Adelens Patronatsret i Anledning af de Kirker, der laae til geistlige Stiftelser, og da ogsaa hertil knyttedes nærmere Bestemmelser, er det derved skeet, at Kaldslovgivningen forefindes adsplittet paa tvende Steder og i det Hele lidet klart og sikkert fremstillet. Forfatterne af Udkastet have øiensynlig betragtet det som en ganske ligegyldig Sag, hvorfra Valget af Personen til et Embede udgik, naar blot Biskoppen fik den fornødne Indflydelse paa at holde Uduelige borte, og derfor have de saa løst berørt det første Punct i Kaldelsen, at vi blot kunne tale om de Forudsætninger, der skinne igjennem i den tilfældige Omtale. Det vigtigste Sted er Indledningen til Ordinationen: »Naar man behøver en Tjener i Kirken (hellere vistnok: i en Kirke eller en Menighed), skal der, førend Nogen udvælges, bedes om ham (c: bedes for ham, angaaende ham) efter Christi eget Ord, og naar de, hvilke saadant tilbør og saadan En behøve, med Provsten adspørge ham hos Superintendenten eller føre ham nogen saadan til, da skal han overhøres og ordineres etc.«¹⁾. Desværre have vi ikke den latinske Original for dette Stykke, da det er forandret i Manuskriptet, før det gik over i den latinske Ordinants²⁾; vi kunne tænke os, at der havde staaet: *quorum interest* (som paa et andet Sted svarer til: hvem det tilbør, S. 112) et qui tali indigent, men det er lige uklart, hvem da disse Kaldsberettigede ere. Man kunde tænke paa to forskellige Klasser: de, som have

¹⁾ Udkastet S. 81—82.

²⁾ I denne læses: *Ecclesia, quæ indiget ministro, oret primum exemplo Christi; deinde per præcipuos, quorum interest, cum præposito eligat sibi, quem judicat idoneum, de quo ipsa certum testimonium bonæ vitæ et morum scribere possit superattendenti loci* (fol. 20) — hvilket er ganske det samme, som staaer i den tilskrevne Redaction (det rettede Manuskript) Udk. S. 83—84.

Retten dertil (nemlig verdslige og geistlige Patroner), og de, som behøve Præsten, Menigheden, og dertil kunde saa den dobbelte Fremgangsmaade svare, som de næste Ord angive. I disse er Ordet »adspørge« uidentivt brugt i samme Betydning som paa et andet Sted, hvor Matth. 6, 33 gjengives: »adspørger først Guds Rige« ¹⁾, altsaa i Betydning af søge, efterspørge, begjære, og saaledes forudsætte Forfatterne af Udkastet, at de, som have med Kaldelsen at gjøre, eller de, som trænge til en Præst, enten begjære En af Biskoppen eller præsentere ham En, hvilket atter kunde forstaaes saaledes, at det Ene var det, man ventede af Menigheder, det Andet det, man forudsatte om Patroner; dog naturligviis kan det ogsaa forstaaes, som om begge Parter kunde indslaae begge Veie; men man seer virkelig af et andet Sted i Udkastet, at de ved Patronatskald tænkte sig alene Præsentationen. Den anden Gang Kaldsbesættelsen berøres, i Capitlet om Præsternes Underholdning, indrømme de nemlig Bibeholdelsen af Adels »Ret til at forlehn Sogne«, hvor de maatte have saadan Ret, og her forudsætte de, at Adelen præsentere (uden Provstens Medvirksomhed) for Biskoppen, og betinge kun dennes Frihed til at forkaste de udelige Personer ²⁾. Paa et tredje Sted, i Capitlet om den geistlige Øvrighed, omtales Provstens Pligt ved Vacancer saaledes: »Naar nogensteds begynder at fattes Sognepræster (d: ved en Vacances Begyndelse), da skulle Provsterne did fare med det Snareste, formane Folket til at falde ind til den Herre Gud og bede ham, at de maae faae en god Sognepræst. Siden skulle de paaminde Kirkeværgerne, hvilke dette tilbør, at de skulde være derom hos Bispen og Øvrigheden, at de saadan En maa faae« ³⁾ —

¹⁾ Udkastet S. 100, L. 25.

²⁾ Smst. S. 104.

³⁾ Smst. S. 112, hvortil Latinen (kun lidet forandret) forefindes i den lat. Ordinants: quod sicuti parochi desiderari cæperint, huc quam

et Sted, som idetmindste kan forstaaes saaledes, at Forfatterne have tænkt sig som det Almindelige, at Menigheden gennem Kirkeværgerne anmodede Biskoppen om en Præst; men det kan ogsaa forstaaes saaledes, at det blot paalægges Kirkeværgerne at drage Omsorg for den valgte Persons Sendelse til Biskop og Lehnsmænd, thi denne Sendelse skulde betales af Kirken; i saa Fald er Stedet kun et nyt Beviis for den Taushed, Udkastet iagttager om Kaldelsens første Led: Folket skal bede Gud om En, naar det faaer ham, skal Kirkeværgerne sørge for hans Beskikkelse, og rimeligviis tænkte de sig, at Patroner og Biskopper skulde dele Kaldsbesættelsen som i Catholicismens sidste Tider, hvilket vel ogsaa skinner igjennem i Ritualet for Indsættelsen, hvorefter Provsten skulde fremstille den nye Præst for Menigheden som den, »der nu var dem tilkommen af deres flittige Tilhjælpning, som der havde om at skøde«¹⁾ — i alt Fald vise disse Ord, at Menighedsvalg ingenlunde foresvævede dem som den regelmæssige Kaldelse.

Men den første Revision af Udkastet, saaledes som det haandskrevne Exemplar viser den i sine Rettelser, har utvivlsomt indført Menighedsvalget og givet hele dette Punct en noget bestemt Skikkelse: »den Sognekirke paa Landet, som har en Tjener behov, skal med Provsten udvælge sig En, som kan være beqvem, dersom den kan skrive sandt Vidnesbyrd om hans Levnet og Sæder til Superintendenten«²⁾ (om hans Lære faldt det Ingen ind at lade Menigheden dømme), og »hvor Nogen fra gammel Tid har Jus patronatus til at udvælge og præsentere, skal Kirken

primum Præpositi se conferant; magistratum et populum ad intercedendum apud Dominum Deum pro bono consequendo parocho exhortentur, et postea ædiles templi, quorum interest, moneant, ut apud episcopum et Consules de eo consequendo instant. Man seer, at denne Text tyder mere hen paa Kjøbstedernes Forhold end paa Landets i Almindelighed.

¹⁾ Udkastet S. 82 L. 17.

²⁾ Smst. S. 83—84.

(uheldigt oversat for: Menigheden) bede dem om en Mand, som den kan tænke at være beqvem, og at han præsenteres Superintendenten formedelst Provsten«, og endelig bestemmes, »at i Kjøbstederne skulle Borgemester og Raad have saadan Jus patronatus eller Ret«. Alt dette er anbragt paa det første Sted, i Afsnittet om Ordinationshandlingen; men paa de to andre Steder lod man Udkastet uforandret (eller glemte at forandre det), saa at Patronens Kaldsret der gjentages uden Indskrænkning ved nogen Begjæring fra Menighedens Side, og Provstens Pligt endnu siges at være, at han skal paaminde Kirkeværgerne, hvilke det tilhør, at de skulle være derom (om en Præst) hos Bispen og Øvrigheden.

Endelig fik endnu Menighedsvalget noget nærmere Bestemmelse i den latinske Ordinants: der var formodentlig dem, der ved de sidste Raadslagninger fandt det altfor betænkeligt at give Præstekaldelse til Priis for en almindelig Stemmeret, og der indsattes i det første Lovsted: *Ecclesia per præcipuos, quorum interest, eligat sibi, quem iudicat idoneum etc.*¹⁾, hvilket gjenkommer i den endelige danske Ordinants som: »skulle de beste af Kircken, huilke det samme behøre, paa den menige Almues Vegne, met Provsten vduelle sig den, de acte bequem dertil« etc.²⁾. Men ved Siden heraf bleve endnu fremdeles de to andre Steder uforandrede, og medens Menighedens Valgrets Udøvelse blev nøiere reguleret ved de Riber Artiklers Bestemmelse om de 7 Valgmænd, og almindeligen fandt Sted i Praxis efter denne Regel, seer man, at nogle Biskopper holdt fast ved den anden Forskrift, at Kirkeværgerne skulde henvende sig til Biskoppen³⁾, og man har idetmindste eet Exempel paa, at et Menighedsvalg efter

¹⁾ Fol. 20.

²⁾ Udgaven 1542 fol. 33. 1640 Bl. 44. I en authoriseret ældre Afskrift: „hvilked thett samme behør“.

³⁾ Palladii Synodalmonita, i Heibergs Pallad. (Theol. Tidsskr. 4 Bd. 2 H. S 178).

disse Forskrifter i det 16de Aarh. blev forkastet og underkjendt, fordi Biskoppen gjorde det andet Lovsted gjældende, at Provsten tilligemed Kirkeværgerne skulde have henvendt sig til ham om at faae en Præst; Provsten bekjendte sin Uvidenhed om denne Lovbestemmelse og afbad sin Forseeelse at have ladet Valget foregaae efter den ene almindelige Praxis, som endog støttede sig til langt sikkrere Hjemmel i Ordinantsen end denne Levning af en tidligere Opfattelse af Præstekaldelsen ¹⁾).

Under den ubestemte Forestilling om Udøvelsen af den Deel af Kaldelsen, som bestod i designatio personæ, havde Udkastets Forfattere egentlig sat Kaldelsen i Prøven og Ordinationen; thi paa dem anvende de den evangeliske Grundsætning, at der hører to Ting til Læreembedet, »Prophetie 3: Lærdom og Skriftens Forstand og et ret Kald«, og »hvo som mangler det ene eller det andet af dem«, sige de, »han befatte sig ikke med det menige Embeæe«, — en Slutningsbemærkning, som den latinske Ordinants udelod, da den kom til at staae foran den nye Valglovgivning. Ordinationen, havde de foreslaaet, at Provsten med nogle Nabopræster skulde foretage i den Kirke, ved hvilken den nye Præst blev beskikket — altsaa som Indsættelse tillige, saaledes som det for en Deel blev i Slesvig — og naar den var skeet efter Biskoppens Brev og Befaling, var egentlig Embedsbesættelsen færdig. Men de følte dog Nødvendigheden af en kongelig Stadfæstelse, kun ønskede de ikke at modtage den af Kongen umiddelbart. De skreve: »efterdi Superintendenterne faae ikke (synderlig nu saadanne Ting saaledes fornyes) den tilbørlige Agtelse og Myndighed hos Folket, saa synes det raadeligt, at dersom nogle Sognepræster saaledes lovlig kaldte og overhørte førte Brev fra Super-

¹⁾ Denne Sags Acter ere meddeelte i Samlinger til Fyens Historie og Topographie udg af Fyens Stifts lit. Selskab 1859. 1 H. S. 59 fgg.

²⁾ Udk. S. 83.

intendenten, af hvilke de maae staae til Troende hos Lehnsmanden, at samme Lehnsmand da paa Kongens Vegne foruden al Gjensigelse stadfæstede samme Sognepræst¹⁾, og de føre Beviis for, at det var mindre ønskeligt at hente denne Confirmation hos Kongen selv¹⁾). Denne uvægerlige Stadfæstelse synes at være tænkt som følgende efter Ordinationen, ligesom den ikke heller tidligere var nævnet som Betingelse ved Siden af Proven. Men allerede den første Redaction indsatte Kongens Confirmation mellem Biskoppens Prøve og Ordinationen, saa at enhver Lehnsmand i sit Lehn skulde stadfæste Præsterne i Kongens Navn, og den endelige Redaction (i den latinske Ordinants) har her tilføiet Troskabs- eller Embedsedens Aflæggelse, i Ord, der indbefatte baade Pligterne mod Kongen og det kirkelige Embede. Samme Redaction henlagde ogsaa Ordinationen til Biskoppen og til Stiftets Hovedstad og indførte det biskoppelige Brev, som senere kaldtes Collatsen, hvormed Provsten endelig skulde indsætte den nye Præst²⁾). Saaledes bleve Præsterne kongelige Embedsmænd: Bugenhagen havde ingen Betænkelighed ved dette Led af den protestantiske Kirkeforfatning.

Ordinationshandlingen, som allerede den første Redaction udvidede, navnlig med Ordinationsløftet³⁾, blev først fuldstændiggjort i den latinske Ordinants, da indtil den Tid hverken Fader Vor eller Communionen havde været foreskrevet⁴⁾).

¹⁾ S. 84: Ithermere efterthi etc. . . . hvilket skal læses i umiddelbar Forbindelse med Ordene om Ordinationen paa S. 83, naar man vil see det i den Sammenhæng, som det stod i Udkastet selv.

²⁾ Fol. 21—22. I den Mellemtid, da der var tænkt paa en Over-superintendent, var det bestemt, at Lehnsmanden skulde erhverve Præsten Confirmation hos ham og sende den til Kirken: maaskee dette kan være en af Grundene til, at dette Embede blev opgivet, thi Kongens Lehnsmand kom derved let til at synes underordnet under dette Kirke-Overhoved.

³⁾ Udkastet S. 83.

⁴⁾ Fol. 23. Hvorledes Levninger af det ældre Udkast kunde blive staaende, sees ogsaa her, naar det i den endelige Ordinants hedder

Hvad dernæst Præstekaldene selv angaaer, henstillede man fra Begyndelsen af til Kongen at drage Om-sorg for, at de smaa Sogne forbandtes med hinanden, naar eet ikke kunde føde sin Præst alene. Den første Redaction henviste til den (ubekjendte) Anordning, som Kongen havde gjort i Nørrejylland (formodentlig paa Reisen fra 15 Marts til 18 Mai); men den sidste, i den latinske Ordinants, henstillede det som en Foranstaltning, Kongen efterhaanden vilde træffe med Biskoppernes, Provsternes og Lehnsmændenes Raad og Bistand. Det skete ogsaa saaledes, især ved Klemmebrevene 1555 og mange enkelte Kongebreve. Naar Sognekaldene ordnedes, bleve ukaldte Lærere og selvgjorte Helligdomme overflødige: Udkastet anholdt allerede om, at Kongen vilde forbyde Tiggermun-kene at streife om og forvende eenfoldige Menneskers Sind, og at han vilde bortskaffe Gjenstandene for den afgudiske Billeddyrkelse. Den følgende Redaction forbød disse Munke at prædike og høre Skriftemaal og gjorde dem til Landsforviste eller Fattiglemmer, og befalede Billedernes Afskaffelse¹⁾, i Lighed med det Tillæg til Udkastets 6te Capitel, ved hvilket i den latinske Ordinants Bogforbud og Censur blev optagne ved Siden af Udkastets anbefaling af gode Bøger²⁾.

Om Præstekaldenes Indkomster og det kirkelige Gods blev lidet Andet vedtaget, end hvad der oprindelig var foreslaaet, naar undtages, at Kongen ikke saae sig istand til at opfylde Forslagene om Adels Tiendepligt og Ophævelsen af Reclamationsretten³⁾, over hvilken Adelen vaagede saa

i Ordinationen, at Biskoppen „skal lægge hannem fore, som Kirken skal annamme“ — thi disse Ord referere sig til den Ordinations-handling, som var paatænkt at holdes i vedkommende Menigheds Sognekirke. Af slige Smaatræk er der mangfoldige i den hele Ordinants.

¹⁾ Udkastet S. 85.

²⁾ Fol. 55.

³⁾ Udkastet 105 og 106 — 7.

omhyggeligt, at den blev optaget i de kongelige Haandfæstninger længe efter Reformationen. Af de mindre Indtægter er det ret mærkeligt, at Nannest blev bragt i Forslag, uagtet den kjøbenhavnske Reces 1536 aldeles havde afskaffet den ¹⁾); den blev ogsaa strøget i den latinske Ordinants, men Sædvanen var stærkere end Loven: den vedblev alligevel og blev tilsidst stadfæstet i Danske Lov 2—13—6. Udkastet havde foreslaaet Offer paa nogle sønderlige Tider, Sjælegaver, Brudevielser og Kirkegang, dog med Tvivl, om man kunde opnaae de tre sidste af Kgl. Maj. ²⁾). Den følgende Redaction indskrænkede den ubestemte Betegnelse af Offertider, hvorunder Michelsdags-, Helmisse- og Kyndelmisse og flere Offerdage kunde indbefattes, til de tre store Høitider alene og udstrøg virkelig Sjælegaver; i den latinske Ordinants er ogsaa Kirkegangskoners Offer strøget, og i den endelige (rette) Ordinants 1539 er ogsaa Brudevielse borttaget, saa at Høitidsofferet staaer ganske ene. Det var dog ikke, idetmindste ikke Kongens, Mening at ophæve alt Accidentsoffer; thi medens dette skete i den almindelige Lovgivning, maaskee fordi det betragtedes som privat Honorar for privat Tjeneste, underhandlede Kongen med Fuldmægtige fra forskjellige Egne og traf særlige Overenskomster med dem om Præsternes Rettigheder, og disse stadfæstede han i Kongebrevene 1539, hvorved ikke alene fast Betaling eller Offer for de enkelte Handlinger og Sjælegave blev vedtagne, men ogsaa nogle aarlige Offerdage optoges igjen ³⁾). Besønderligt er det, at Barnedaab intetsteds omtales ved denne Leilighed. Men baade ved den og ved alle de andre var Sædvanens Magt stærkere end Lovene, saa at Accidentserne ikke blot vedbleve, men endog

¹⁾ Recessen i Rosenvinges Saml. af Gl. D. Love IV, S. 165.

²⁾ S. 103.

³⁾ Et Par af disse Breve i Friis Skjelskøers Beskr. S. 533 og Rosenvinges Kirkeret 2 Udg. S. 301—2 og et senere af 1544 i Krag's Chr. 3 Supplem. S. 236.

atter bleve bragte ind under Offerets Form¹⁾ og saaledes tilsidst stadfæstede i Danske Lov 2—12—5, ligesom der forekom baade 4 og 5 Offerdage endnu i det 18de Aarh.²⁾. Om Offeringens Plads i Gudstjenesten havde den latinske Ordinants tilføiet, at der skulde offres i Begyndelsen af Messen efter Epistelen; men ogsaa i dette Punct har Loven maattet vige for Skik og Brug.

Den betydeligste Forandring i Afsnittet om Præsternes Underholdning angaaer deres Skattefrihed og Privilegier. Udkastets Forfattere havde foreslaaet, at de skulde være »fri for Skatter og kongelig Tyngde«³⁾. Disse Ord bleve staaende paa deres Sted, uagtet et mere omfattende Tilsagn blev tilføiet bag i det haandskrevne Exemplar, »at alle de Friheder som Sognepræster, Prædicanter og alle andre Kirkens og Skolernes Tjenere og Studenter hertil havt have, dem skulle de ogsaa herefter ubrødeligen udi alle Maader nyde og beholde«. Dette Tilsagn ligner saameget en Artikel i den pommerske Kirke-Ordinants⁴⁾, at det billigen kan ansees for at være foranlediget af den. Men tilsammen indeholdt vistnok disse to Artikler mere end der kunde passe til Forholdene, og uagtet de høitideligt gjentages under en særskilt Rubrik som privilegia i den latinske Ordinants, indeholder dog allerede denne paa et følgende Sted den ominøse Clausul, »at Præsterne skulde give Kongen, hvad de forhen havde udredet som ordinair Afgift til Biskopperne«, og dertil føies, i Erindring om de biskoppelige Udpresninger, »at ifald Nogle ikke formaaede det, skulde det indberettes til Kongen; men for Biskoppernes extraordinaire Paalæg, som alt vare afskaffede, skulde de være frie«⁵⁾. Modsigelsen mellem disse tvende Poster

¹⁾ Jfr. min Liturgiens Historie S. 97. Endnu i Norske Kirke-Ordinants 1607 er der Taxter for Ministerialia.

²⁾ Rsc. 9 Jan., 8 Febr., 27 Sept., 20 Dec. 1771 og 5 Juni 1772.

³⁾ Udkastet S. 103

⁴⁾ Richter 1, 254.

⁵⁾ Alt fol. 38—40.

er hævet i den endelige (rette) Ordinants 1539, idet Ordene om Skattefriheden ere udslettede, og det hele Tilsagn er blevet indskrænket til, »at Præster og Degne ikke skulle besværes mere af Kongen, end de tilforn vare besværede af Bisperne«, og Kongen vil have et christeligt Tilsyn, at de blive forskaanede efter Leilighed, samt at de aflagte Byrder ikke mere skulle blive dem paalagte¹⁾. Med Standsprivilegierne forøvrigt kunde det synes at være blevet uforandret, naar det sammesteds hedder, at »Præster og Degne skulle nyde de samme Privilegier, som de havde i Bispernes Tid«; men det er en besønderlig Skjæbnens Ironie, at de næste Ord ere komme til at lyde: »og ikke ydermere besværes dermed af Os, end de tilforn vare besværede af Bisperne«; thi det er, som om Privilegierne vare Ret til at beskattes (der er formodentlig udstrøget nogle Ord om Skat og Tynge, maaskee det gamle Tilsagn om Skattefrihed?). I Virkeligheden kunde de ikke godt beholde de gamle Privilegier: Ordinantsen selv foreskrev, at de kunde sagsøges til Herredsting, at de, som dømtes for borgerlig Forseelse, skulde være Herskabet hjemfaldne som uviede Personer; de indkaldtes ikke til Rigsdage o. s. v. o. s. v., saa at det er vanskeligt at sige, hvad der menes med disse Privilegier, med mindre det skulde være, at de i deres Embedsforhold vare retshellige Personer og vel ogsaa havde og fik enkelte Fortrin for den almindelige Almue, saasom da Christian den Tredie 1550 fritog Præste- og Degnebørn i Sjælland for at deles til Stavn som Bønderbørn²⁾.

Andre Forandringer i Kirkeforfatningen eller særlig i Kirkens Forhold til Staten forefindes ikke at være gjorte eller nærmere Bestemmelser tilstræbte i de sidste Redactioner; kun eet Tillæg bag efter Capitlet om Præsters Underhold er tilføiet om Kongens Befalingsmænd, »de præfectis«. I Udkastet vare Lehnsmændene kun nævnede

¹⁾ Udg. 1542 Bl. 55. Udg. 1640 Bl. 48.

²⁾ Krag Chr. 3, 2, 207.

een Gang¹⁾, medens den verdslige Magt var betegnet med de ubestemtere Ord, Øvrighed, Borgemester og Raad, Herskab o. desl. Derimod havde den første Bearbejdelse paa mangfoldige Steder indbragt den kongelige Lehnsmands Navn, og det samme er Tilfældet i den latinske Ordinants, hvor det endog overdrages Lehnsmanden som Visitator i Forening med Biskoppen at ordne de locale Sogneforhold ved den første Visitation og opretholde den lovlige Orden²⁾. Dette har ganske naturligt medført det Tillæg om Kongens Befalingsmænd, hvori Lovgiveren henvender sig til dem og paalægger dem saavel som Raadet i Kjøbstederne at holde Ordinantsen ved Magt og staae Kirkens og Skolens Tjenere bi. Det Mærkeligste er den for mange af disse Tillæg characteristiske Stil, hvori Artiklen slutter: »ja hvi skulde ei vore Lehnsmænd og Raad bevise Guds Tjenere den samme Velvillie, som de den mindste Bonde ere pligtige at bevise, uden de ville og fortørne baade Gud og Os?« Man vilde dog i Grunden have betydeligt Mere af Staten, af den christelige Øvrighed, men ikke vedkjende sig det i Theorien. De her omtalte Lehnsmænd ere iøvrigt ikke Stiftslehnsmændene, som Ordinantsen ikke kjender, men alle de Embedsmænd, der paa ethvert Sted repræsenterede den kongelige Statsforvaltning, omtrent som Amtmænd i senere Tider. Stiftslehnsmænd o: dem, som Kongen særlig overdrog den kirkelige Inspection i et eller flere Lehn, undertiden i et heelt Stift, forekomme derimod i de Riber Artikler 1542 (Befalingsmænd for Stiftet, de, som have Stifterne i Befaling paa Kongens Vegne³⁾).

¹⁾ I Anledning af den kongelige Confirmation, Udk. S. 84.

²⁾ Fol. 49.

³⁾ Dog spores disse allerede tidligere i den verdslige Lovgivning, Kbhvnske Reces 1539 Art. 13 og 1540 Art. 26. Den Første, der blev beskikket for et heelt Stift, var Mogens Godske, Lehnsmænd paa Draxholm, der 1539 fik den geistlige Inspection over hele Sjællands Stift (D. Mag. 3 R 6 Bd. S. 234).